

Teaching and Learning History: An Analysis of the Strategy of Magazines and Newspapers in Contemporary Iran (1289-1320 AH)

Amir Karimi ¹✉ Mohammad Salmasizadeh ²

1.(Corresponding Author) PhD student in Iran after Islam, Department of History, Faculty of Law and Social Sciences, University of Tabriz, East Azerbaijan, Iran E-mail: amirkarimizanjani1379@gmail.com

2. Professor, Department of History, Faculty of Law and Social Sciences, Tabriz University, East Azarbaijan, Iran. Email: msalmasizadeh@tabrizu.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 4April 2025

Received in revised

form:9July 2025

Accepted:27July2025

Publishedonline: 6August 2025

Key word:

Contemporary Iranian history,

History of Education, Magazines and

newspapers and Journal,

History Education,

History of Science.

Extended Abstract

Abstract

Publications in contemporary Iran served not only as news media but also as tools for public education. This research examines how history was taught and learned through magazines and newspapers from 1289 to 1320 AH, and the relationship between this representation and dominant ideologies. The central question is: What strategies and approaches were proposed in the press during this period for teaching history, and what conflicts or gaps existed between the official discourse of history teaching and critiques from writers and teachers? The hypothesis is that despite the press's adherence to nationalist and archaic government policies, it also provided a platform for educational critiques, suggesting teaching method reforms, and promoting historical thinking. The research method is qualitative, based on critical content analysis of educational articles and reports in late Qajar and Reza Shah period publications. Findings indicate that newspapers and magazines served to both reinforce power and official ideology, while also facilitating critical dialogue on the goals and methods of history education in Iranian schools.

Introduction

In contemporary Iran, history education has been significantly influenced by the publication of textbooks and the approvals of the Ministry of Education. Despite efforts by various institutions, such as the Supreme Council of Education and Culture, to organize the teaching and learning of history from the late Qajar period to the Reza Shah period, there remains a lack of clarity regarding the hidden and ideological dimensions present in these lessons.

History textbooks, along with newspapers and magazines, are key written sources that shed light on the teaching and learning of history during this period. This study aims to examine textbooks, magazines, and newspapers from the late Qajar and Reza Shah periods to better understand how history was taught at that time. One of the main reasons for the importance of this study is that the individuals writing about history education were influential figures who shaped the educational system. Therefore, their insights and contributions are crucial for our understanding of this period.

Materials and Methods

This research relies on historical narratives found in the publications under review, utilizing a descriptive approach and critical analysis. The aim is to explore history teaching practices among teachers and authors of articles in prominent magazines and newspapers during the late Qajar era and the early Pahlavi era. Key questions regarding the inefficiency of history teaching methods, the disconnect between history and people's daily lives, and the importance of fostering critical thinking and historical imagination are central to this research. Additionally, we seek to address the discrepancy between the official, overarching policy of history teaching and the practical experiences and criticisms of journalists and experts, an area that has sparked challenging discussions in the field of history but has been relatively unexplored.

Discussion and Results

In the waning years of the Qajar era and the dawn of the Pahlavi era, numerous magazines were published, with distinguished writers actively engaging in them. Within these publications, history education, known as one of the most challenging educational subjects, consistently captured the interest of scholars and writers. These individuals were often trailblazers in the realm of education, viewing history instruction not only as a means of knowledge transmission, but also as a means of molding the younger generation and preparing them to contribute to the construction of a modern society. Consequently, history was taught during this period with a practical and ideological lens. Given that Iranian society at the time grappled with issues such as nationalism, traditionalism, and ethnocentrism, these factors significantly influenced the teaching and learning of history. A notable drawback during this era was the scarcity of proficient teachers and expert authors. All writers stressed the importance of incorporating modern teaching methods and altering history instruction practices,

viewing this subject within the educational system as a tool for shaping students' identity, ethics, and intellect.

Conclusion

Critical studies of history teaching in Iranian schools during the late Qajar and early Pahlavi periods have revealed that the current approach to teaching history requires fundamental changes. Teachers must focus on developing historical thinking in students and adapt teaching methods so that students can comprehend historical events in various contexts and draw lessons from them.

Historical research has indicated that reforming history teaching in Iranian schools necessitates new and engaging approaches and tools, such as images and maps. Studies have shown that history teaching in Iran during the Qajar and Pahlavi periods was influenced by the ideologies of nationalism, archaism, and ethnocentrism. These ideologies not only impacted the content of the curriculum but also shaped teaching methods and educational objectives. Ethnocentrism and archaism led to the neglect of cultural and historical diversity in Iran and hindered critical thinking in history, despite history being a dynamic and multidimensional science that is essential to national identity.

The study highlighted that history teaching through publications is considered one of the most crucial elements in public education and educational guidance. These publications not only helped determine the educational materials in history lessons but also played a significant role in shaping and promoting dominant ideologies.

References

- Amozgar, Habibullah. (1998). *The power of expression in the lesson of parrot-likeness - the only cure*, *Principles of Education*, No. 4 and 5. [In Persian]
- Akbari, Mohammad Ali and Masoumeh Shakurghahari. (2012). "Cultural aspects of Iranianness in the textbooks of the first Pahlavi era (books of history, geography and Persian literature)". *Miskaveh*, 7(23), 7-32. [In Persian]
- Baysuzi Shirazi, Hassan. (2013). The need of Iran, *Soodmand*, No. 7. [In Persian]
- Bigdalo, Reza and Soraya Mursali. (2017). "Representation of racial identity in history textbooks of primary and high schools in the first Pahlavi era". *Cultural History Studies* (Research Paper of the Iranian History Association), 9(34), 1-24. [In Persian]
-

-
- Pazargadi, Baha'uddin. (2018). Eugenics or the art of improving and evolving the human race, Eighth Year Education, No. 5 and 6. [In Persian]
- Pazargadi, Alaeddin. (1919). *How to teach history*, Education, Year 10? [In Persian]
- Tarian, Amin and Hamid Azad. (2015). "Analysis of the discourse of the constitutional movement narrative in history textbooks (Pahlavi period and after the Islamic Revolution)". *Historical Studies*, 7(1), 121-140. [In Persian]
- Jilani Khan Azami, Gholam. (1932). *The importance of Darul Funun in the homeland*, Kabul, Year 2, Issue 9. [In Persian]
- Khairandish, Abdul Rasool. (2011). *Teaching history in the relationship between individual life and the course of human history*. The growth of history education, 42. [In Persian]
- Rashid Yasemi, Gholam Reza. (1935). *Writing history*, Education, Volume 1, Issue 93. [In Persian]
- Rashid Yasemi, Gholam Reza. (1939). *Teaching history*, Education and Training Journal, Year 9, Issue 4. [In Persian]
- Rashid Yasemi, Gholam Reza. (1985). *Education and Training in Iran Education and Training*, First Period, No. 2. [In Persian]
- Rashid Yasemi, Gholamreza. (1925). *Education and Training in Iran Education and Training*, First Period, No. 1. [In Persian]
- Reza. (1988). *Teaching a History Lesson in Different Grades of Elementary Schools*, Principles of Education, No. 2. [In Persian]
- Ringer, Monica M. (1998). *Education, Religion, and the Discourse of Cultural Reform in the Qajar Era*, Translated by Mehdi Haghighat-Khah, Tehran: Qognos. [In Persian]
- Salimi, Hossein. (1998). "The Romantic Origin of the Nationalist Discourse of the First Pahlavi Period and the Teaching of National Identity in Elementary School Textbooks", *Summer Cultural History Studies*, Year 10 - No. 36, 77 to 104. [In Persian]
- Siasi, Ali Akbar. (1999). *Education and Training*, Principles of Education, Year 1998, No. 4 and 5.
- Shaegh, Hashem. (1995). *The Cause of the Unity of the Nation*, Mirror of Mysticism, No. 68. [In Persian]
- Shafaq, Rezazadeh. (1934). *The Importance of Work in Education*, Education, Volume 1, Issue 59.
- Shafaq, Rezazadeh. (1939). *Education* (1), Taqdam, Issue 11. [In Persian]
- Shohani, Asghar, Abbas Ghadimi Qaidari and Naser Sedghi. (1969). *Academic Historiography in Iran; Origin, Transformation and Function (1978-1985)*, PhD Thesis, University of Tabriz. [In Persian]
- Seddigh, Isa. (1999). *History and its Teaching Method*, Armaghan, Volume 1, Azar and Bahman, Issues 9 and 10. [In Persian]
-

- Soortgar, Lotf Ali. (1934). *The Teaching Method of History in Higher Schools*, Education, Volume 1, Azar, Issue 57. [In Persian]
- Soortgar, Lotf Ali and Isa Seddigh. (1987). *A Brief History of Education*, Year 5, Issue 12.
- Askarani, Mohammad Reza. (2000). "Iranian Identity in History Textbooks: A Case Study: The Qajar Period to the End of Reza Shah's Reign", *Historical Research*, 2(1), 67-86. [In Persian]
- Faramarzi, Azam, Mohammad Kalhor and Ali Akbar Khodari Zadeh. (1400). "Promoting National Doctrines and Concepts in the Content of History Textbooks in the Second Pahlavi Era: Applying Ruth Wedak's Theory of Historical Discourse Analysis". *Historical Research*, 13(4), 77-92.
- Faramarzi, Abdolrahman. (1306). *Nature of the French Nation*, Taqdam, No. 4. [In Persian]
- Foroughi, Zakal-ol-Molk. (1300). *Darius the Great and Heraclitus the Wise; or the Scholarly Quest of the Ancient Iranian Emperors*, *Forough Tarbiat*, No. 4. [In Persian]
- Fahimi, Reza. (1298). *A Practical History Lesson*, Principles of Education, No. 4 and 5. [In Persian]
- Falsofi, Nasrallah. (1314). *Principles of Education*, Education, No. 94. [In Persian]
- Falsafi, Nasrallah. (1986). *Principles of Education*, Education, No. 13. [In Persian]
- Karimi, Amir; Ghadimi Qaidari, Abbas; Salmasizadeh, Mohammad. (1993). *A Comparative Study of the Functions of History Education in Nazi Germany (1945-1951, 1933-1945 AD) and Iran during the Reza Shah Pahlavi Period (1945-1951, 1941 AD)*, Master's Thesis, University of Tabriz. [In Persian]
- Nakhshabi, Rasoul. (1997). *Education (the Future Generation of Iran)*, Taqdam, No. 2. [In Persian]
- Nakhshabi, Rasoul. (1998). *Education of the Masses of the Nation*, Taqdam, No. 10. [In Persian]
- Mozaffari, Habibullah. (1927). *Teaching History in Schools*, Education, First Volume of August and September, No. 28 and 29. [In Persian]
- Marat, Ismail. (1998). *The Sense of Nationality and Patriotism and the Method of Producing It in Children*, Principles of Education, No. 4 and 5. [In Persian]
- Author unknown. (1925). *The Kazakh of Iran*, *Kaveh*, No. 4. [In Persian]
- Author unknown. (1929). *The Situation of Iran*, *Kaveh*, No. 36. [In Persian]
- Author unknown. (1934). *Useful Materials in General Education: What Should Every Person of the Nation Learn Through Primary Schools and Compulsory Education*, Education, First Volume, No. 58.

Author unknown. (1927). *New Race and Independent Education*, New Path in Education, No. 1.

Author unknown. (1925). *Homeland, Useful*, No. 1. [In Persian]
Mehri, Farshid, Reza Shabani and Qobad Mansour Bakht. (1396). "The Place and Manifestations of Nationalism in the History Textbooks of the First Pahlavi Period". *Tarikh Quarterly*, 12(44), 68-98.

Manasheri, David. (1999). *The Educational System and the Making of Modern Iran*, translated by Erfan Mosleh, Tehran: Sina Publications. [In Persian]

Mollai Tavani, Alireza. (2007). *Iranshahr Magazine and the Necessity of Revolution in Iranian Thoughts and Beliefs*, Scientific and Research Journal of the Faculty of Literature and Humanities, Al-Zahra University, Bahar. [In Persian]

Vojdani, Farzin. (2003). *The Book of the Evolution of Historiography in Contemporary Iran, Education, Nationalism and Publishing Culture*, translated by Amir Saeed Elahi, Tehran: Parseh Publishing.

Vatandoost, Gholamreza, Fasihi, Simin, Hamedi, Zahra. (2009). "Representations of Nationalism in the History Textbooks of the First Pahlavi Period". *History and Historiography*, 19(1): 181-205.

Karimi, A. (2024). *Representation of History Education in the Supreme Council of Education and Culture (1301-1320 A.H.): Foundation Period to Evolution*. *Journal for the History of Science*, 22(1), 87-132. doi: 10.22059/jihs.2024.383414.371805. [In Persian]

Cite this article: Karimi, Amir and Salmasizadeh, Mohammad (2025). *Teaching and Learning History: An Analysis of the Strategy of Magazines and Newspapers in Contemporary Iran (1289-1320 AH)*. *Journal of Historical Researches of Iran and Islam*, Spring and Summer, vol 19, No.36. P.291-316.

DOI. 10.22111/jhr.2025.51073.3756

© The Author: Amir Karimi & Mohammad Salmasizadeh
Publisher: University of Sistan and Baluchestan

آموزش و تدریس تاریخ: واکاوی راهبرد مجلات و روزنامه‌ها در ایران معاصر (۱۲۸۹ - ۱۳۲۰ ش)

امیر کریمی ^۱ محمد سلمانی زاده ^۲

۱. نویسنده مسئول: دانشجوی دکتری ایران بعد از اسلام، گروه تاریخ، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه تبریز، آذربایجان شرقی، ایران. رایانامه: amirkarimizanzani1379@gmail.com
۲. دانشیار، گروه تاریخ، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه تبریز، آذربایجان شرقی، ایران. رایانامه: msalmasizadeh@tabrizu.ac.ir

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

نشریات در ایران معاصر نه تنها رسانه‌های خبری، بلکه ابزارهایی برای آموزش عمومی بودند. مسأله اصلی این پژوهش آن است که آموزش و تدریس تاریخ در مجلات و روزنامه‌های سال‌های ۱۲۸۹ تا ۱۳۲۰ شمسی چگونه بازنمایی شده و این بازنمایی چه نسبتی با ایدئولوژی‌های مسلط داشته است. پرسش محوری تحقیق چنین است: چه راهبردها و رهیافت‌هایی در مطبوعات این دوره برای آموزش و تدریس تاریخ مطرح شده و چه تعارض‌ها یا شکاف‌هایی میان گفت‌وگوهای رسمی آموزش تاریخ و نقدهای نویسندگان و معلمان وجود داشته است؟ فرضیه مقاله بر این است که مطبوعات با وجود پیروی نسبی از خط مشی‌های ملی‌گرایانه و باستان‌گرایانه حکومت، در عین حال عرصه‌ای برای طرح نقدهای آموزشی، پیشنهاد اصلاح روش‌های تدریس و توجه به پرورش تفکر تاریخی فراهم کردند. روش تحقیق کیفی و مبتنی بر تحلیل محتوای انتقادی مقالات و گزارش‌های آموزشی در نشریات دوره قاجار متأخر و رضاشاه است. یافته‌ها نشان می‌دهد که روزنامه‌ها و مجلات، هم به‌مثابه ابزار بازتولید قدرت و ایدئولوژی رسمی عمل کردند و هم بستری برای گفت‌وگوی انتقادی درباره اهداف و روش‌های آموزش تاریخ در مدارس ایران فراهم ساختند.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۱/۱۵

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۴/۱۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۵/۰۵

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۵/۱۵

واژه‌های کلیدی:

تاریخ ایران معاصر،

تاریخ آموزش و پرورش،

مجله و روزنامه،

آموزش تاریخ،

تاریخ علم.

استناد: کریمی، امیر و سلمانی‌زاده، محمد (۱۴۰۴). آموزش و تدریس تاریخ: واکاوی راهبرد مجلات و روزنامه‌ها در ایران معاصر (۱۲۸۹ - ۱۳۲۰ ش). پژوهش‌های تاریخی ایران و اسلام، بهار و تابستان، دوره ۱۹. شماره ۳۶، ص ۲۹۱-۳۱۶.

DOI. 10.22111/jhr.2025.51073.3756

© نویسندگان . امیر کریمی و محمد سلمانی زاده

ناشر: دانشگاه سیستان و بلوچستان

پژوهش‌های تاریخی ایران و اسلام، دوره ۱۹، شماره ۳۶، بهار و تابستان، ۱۴۰۴، ص ۲۹۱-۳۱۶.

مقدمه

در ایران معاصر آموزش تاریخ به‌مرور و با انتشار کتاب‌های درسی و مصوبات وزارت معارف شکل گرفته است. مویید این ادعا مطالبی است که نویسنده‌ای نامعلوم با نام مستعار رضا متذکر می‌شود. او می‌نویسد "چون از پرتو تصمیمات و در ظل توجهات هیأت محترم دولت رفته‌رفته تعلیمات ابتدائی برای عموم اطفال اجباری خواهد شد؛ لهذا نسبت ترقیات روزافزون شاگرد می‌توان از بدو شروع به علم تاریخ محض سهولت تعلیم و تعلم و فهمانیدن مسائل ماضیه، تدریس تاریخ را در تحت قاعده قرار داده و با سبک و روش معینی که نمونه آن به‌طور مثال ذیلاً ذکر خواهد شد شاگردان آموخت" (رضا، ۱۳۹۷: ۲۱).

علی‌رغم تاسیس برخی نهادهای مختلف از جمله شورای عالی معارف و فرهنگ در تاریخ ایران معاصر بخصوص از اواخر قاجاریه تا دوره رضاشاه تلاش‌های فراوانی برای سازماندهی آموزش و تدریس تاریخ انجام شد که می‌توان تا حدودی این تلاش‌ها را موفقیت آمیز دانست؛ اما مسأله این است که نمی‌توان ابعاد پنهان و ایدئولوژیک موجود در این دروس را در آن‌ها بطور کلی یافت. از این رو کتاب درسی تاریخ در کنار روزنامه‌ها و مجلات، دو عامل مکتوب در این دوره اند که از ابعاد آموزش و تدریس تاریخ برخوردارند.

آنچه مسلم است بررسی کتاب‌های درسی خود موضوعی مستقل و نیازمند همتی مضاعف است که در مجال این تحقیق نمی‌گنجد؛ اما پرداختن به موضوع و مسئله مجلات و روزنامه‌های دوره اواخر قاجاریه و رضاشاه خواست و دغدغه پژوهش حاضر است. از جمله دلایل مهمی که بر اهمیت پژوهش حاضر تاکید دارد این است که افرادی که در این حوزه به نگارش مقالات پرداخته‌اند، شخصیت‌هایی هستند که کل نظام آموزشی را هدایت و رهبری و سازماندهی کرده‌اند. کسانی چون علی‌اصغر حکمت، غلامرضا رشید یاسمی، عیسی صدیق، علی‌اکبر سیاسی، نصرالله فلسفی، بازارگادی در زمره افرادی هستند که هم تاریخ می‌دانند، هم کتاب درسی تاریخ نوشته‌اند و هم در شورای عالی معارف و فرهنگ تأثیر بسزایی بر تعلیم و تربیت و رشد ساختار آموزشی در ایران داشته‌اند. بدین سبب تاریخ‌نویسان کتاب درسی نه‌تنها در شورای عالی معارف بلکه در هدایت کل نظام آموزشی نقش پررنگی ایفا نموده‌اند برای نمونه نصرالله فلسفی (فلسفی، ۱۳۰۵، ۱۳۱۴)، در زمره کسانی است که نه‌تنها دروس تاریخ بلکه کل نظام آموزشی را نیز هدایت می‌کند. این درحالی

است که نویسندگان حوزه آموزشی و درس تاریخ در ایران به خصوص در اواخر قاجار توجه فراوانی به فرانسه و به تبع آن نظام آموزشی آنجا دارند. رضازاده، آرمان تربیت را «رسانیدن جوانانی که هم از حیث قوای معنوی و هم از حیث قوای مادی مستعد یک زندگانی صحیح کاملی باشند» می‌بیند (رضازاده، ۱۳۰۸: ۶۳۸).

بررسی های مقدماتی حاکی از آن است که در این دوره مجلات مختلفی در حوزه تعلیم و تربیت فعال بوده‌اند و نویسندگان نام‌آوری در آنها مشارکت داشتند. افزون بر این مجلات نشریات دیگری چون «مجله آینده»، «مهر»، «فرهنگ (جمعیت فرهنگ)»، «خاطرات وحید»، «دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران»، «سخن»، «بررسی‌های تاریخی»، «ایران امروز»، «شرق»، «ایرانشهر»، «کاه»، «پیام نوین (پیام نو)»، «انجمن فرهنگ ایران باستان»، «آرمان»، «سودمند»، «گوهر»، «تقدم»، «ارتش»، «آرش»، «راه نو در تعلیم و تربیت»، «یادگار»، «بهار»، «ایران آباد»، «خرد و کوشش»، «فرهنگ و زندگی»، «سالنامه کیان»، «فروغ تربیت»، «فروغ»، «آریانا»، «جندی‌شاپور»، «روانشناسی و علوم تربیتی (دانشگاه تهران)»، «مکتب مام» مجلاتی هستند که در مقالاتشان به موضوع مورد بحث این مقاله تا حدود زیادی پرداخته و یا اشاره کرده‌اند که به دلیل محدودیت نگارش تنها به تعداد محدودی از آنها و مهم‌ترین آثار منتشر شده اشاره خواهد شد.

سوال اساسی که در این میان مطرح است اینکه تمرکز نویسندگان این نشریات بر «آموزش تاریخ» بوده است یا عموماً «تدریس تاریخ»؟ در این زمینه، می‌بایست بطور کلی به صورت روشن و نظام‌مند تفاوت‌های آموزش و تدریس تاریخ اشاره کرد، تا مرزبندی مفهومی این دو آشکار شود. دانسته است که تدریس تاریخ به فرآیند انتقال دانش و اطلاعات تاریخی به دانش‌آموزان اشاره دارد و معمولاً شامل روش‌های آموزشی، فعالیت‌های کلاسی و ارزیابی‌های مختلف در طی آموزش است. درحالی‌که آموزش تاریخ حوزه‌ای گسترده‌تر به یادگیری و درک عمیق‌تر مفاهیم، رویدادها و تأثیرات تاریخی بر جامعه و فرهنگ‌ها می‌پردازد و تمام نظام آموزشی مرتبط با این حوزه را در بر می‌گیرد و محدود به تدریس تاریخ نیست؛ به عبارت دیگر، تدریس تاریخ بیشتر بر روی شیوه‌های ارائه و انتقال اطلاعات تمرکز دارد، درحالی‌که آموزش تاریخ بر فرایند فهم، تحلیل و تفسیر اطلاعات تاریخی توسط یادگیرندگان تأکید می‌کند، برای نمونه نقش و رویکرد حکومت در سیاست‌گذاری این حوزه بخشی از آموزش تاریخ محسوب می‌شود حال باید دید که چه مقالاتی و چگونه مباحث مربوط به آموزش و تدریس تاریخ را ارائه می‌کنند؟ آنچه مسلم است مطالعات متعددی در این دو حوزه موجود است که می‌توان در خلال آنها نسبت تدریس و آموزش را در آنها یافت.

شکل ۱. اهداف آموزشی کلان، آموزش تاریخ و تدریس تاریخ در یک نگاه

گرچه پژوهش‌های متعددی در حوزه‌های مرتبط با آموزش تاریخ وجود دارد، اما فقدان رویکرد‌های تبیینی از یکسو نبود مطالعات مساله محور نشان می‌دهد کماکان نسب میان «آموزش تاریخ» و «تدریس تاریخ» در سطح گفتمان عمومی مغفول مانده است. علاوه بر این تعارض اصلی اینجاست که از یکسو آموزش تاریخ به‌مثابه پروژه‌ای ایدئولوژیک با هدف ملی‌گرایی، تربیت شهروند مطیع، و ترویج باستان‌گرایی و قوم و نژادگرایی طراحی می‌شد، و از سوی دیگر در سطح عمل معلمان و نویسندگان مقالات در مجلات و روزنامه‌ها، پرسش‌هایی بنیادین درباره ناکارآمدی روش‌های تدریس، عدم پیوند تاریخ با زندگی روزمره مردم، و ضرورت پرورش تفکر انتقادی و تخیل تاریخی مطرح می‌گردید. این تضاد میان خط مشی رسمی و کلان آموزش تاریخ و تجارب عملی و نقدهای روزنامه‌نگاران و صاحب‌نظران موجب پدید آمدن یک میدان چالش‌برانگیز شد که تاکنون کمتر مورد واکاوی قرار گرفته است. بنابراین ابهام اصلی پژوهش حاضر در شناسایی و تحلیل همین شکاف است و اینکه مجلات و روزنامه‌ها چه راهبردها و رهیافت‌های متفاوت یا حتی متعارضی در قبال آموزش و تدریس تاریخ ارائه دادند، و این رویکردها چه نسبتی با نیازهای جامعه تربیتی داشته‌اند؟ این پژوهش متکی بر روایت‌های تاریخی مندرج در نشریات مورد نظر با رویکرد توصیفی و تحلیل انتقادی سامان یافته است.

پیشینه پژوهش

در پژوهش وطن‌دوست و دیگران با عنوان «نمودهای ناسیونالیسم در کتاب‌های درسی تاریخ دوره‌ی پهلوی اول» که در مجله تاریخ نگری و تاریخ‌نگاری منتشر شده، تأثیر ناسیونالیسم بر

محتوای کتاب‌های درسی تاریخ بررسی شده و نتایج نشان می‌دهد که مظاهر ناسیونالیسم شامل «باستان‌گرایی»، «میهن‌دوستی» و «شاه‌پرستی» در این متون وجود دارد. هم‌چنین، عسکرانی در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل هویت در کتاب‌های درسی پهلوی» به این نتیجه می‌رسد که نیل به «وحدت ملی» برای تشکیل دولت ملی ضروری بوده و «ایران خواهی» و افتخار به «هویت ایرانی» در کتاب‌های درسی اهمیت یافته است. مقاله اکبری و شکورقه‌پاری تحت عنوان «وجه فرهنگی ایرانی‌ت در متون درسی عصر پهلوی اول» نیز نشان می‌دهد که تأکید بر زبان فارسی و آداب و رسوم ملی در این متون به ارتباط با ایران باستان اشاره دارد.

شکل ۲. چهار حوزه نشریات با موضوعات مرتبط با آموزش و تدریس تاریخ

در ادامه نیز تریان و آزاد در «تحلیل گفتمان روایت جنبش مشروطه در کتاب‌های درسی تاریخ» به تلاش نویسندگان ناسیونالیست برای مشروعیت‌بخشی به حکومت جدید و توجیه کودتا پرداخته‌اند. تحقیق مهری و دیگران در مورد «جایگاه و جلوه‌های ناسیونالیسم در متون درسی تاریخ دوره پهلوی اول» به تأثیر ناسیونالیسم بر کتاب‌های درسی ابتدایی و متوسطه اشاره دارد. مقاله بیگدلو و مرسلی نیز تأکید بر آریایی‌نژاد بودن ایرانیان و قوم و نژادگرایی در متون آموزشی تأکید می‌کند. سلیمی در مقاله‌ای به بررسی نهاده‌سازی هویت ملی ایرانی در کتاب‌های درسی دبستان پرداخته و فرامرزی و دیگران در تحقیق اخیر خود به تحلیل محتوای کتاب‌های درسی تاریخ در عصر پهلوی دوم با استفاده از نظریه تحلیل گفتمان تاریخی روث وداک پرداخته‌اند. حتی اثر مهم وجدانی (۱۴۰۳) نیز نشریات را از این بعد بررسی نکرده و پایان‌نامه کریمی (۱۴۰۳) و شوهانی

(۱۴۰۲) قابل نقد است. این تحقیقات به‌طور کلی نشان‌دهنده تأثیر عمیق ناسیونالیسم بر آموزش و محتوای کتاب‌های درسی در دوره پهلوی هستند.

در نقد آثار مذکور در حوزه آموزش تاریخ ایران در دوره معاصر، می‌توان به این نکته اشاره کرد که این تحقیقات، به رغم اهمیت و ارزش علمی، توجه کافی به نشریات این دوره نداشته‌اند. به عنوان مثال، کتاب «آموزش، دین و گفتمان اصلاح فرهنگی در دوران قاجار» از مونیکا ام. رینگر (۱۴۰۳)، با وجود تحلیل‌های عمیق خود، به بررسی تأثیر نشریات معاصر بر آموزش تاریخ نپرداخته است. همچنین، اثر دیوید مناشری (۱۴۰۲)، تحت عنوان «نظام آموزشی و ساختن ایران مدرن» و مقاله علیرضا ملایی توانی (۱۳۸۶) در مورد مجله ایرانشهر، هرچند به مباحث مهمی اشاره دارند، اما از منظر ارتباط با نشریات و تأثیر آن‌ها بر افکار عمومی و آموزش تاریخ غفلت ورزیده‌اند. در نهایت، مقاله عبد الرسول خیراندیش (۱۳۹۰) نیز در بررسی نسبت میان زندگی فردی و سیر تاریخ بشری، به نقش نشریات در شکل‌دهی به این نسبت توجهی نکرده است. این کمبود می‌تواند به درک ناقص‌تری از تحولات آموزشی و فرهنگی در این دوره منجر شود.

تحقیقات سابق اشاره در حوزه استفاده از روزنامه‌ها دارای مشکلات و ضعف‌هایی هستند از جمله: اولاً، این مطالعات بیشتر بر محتوای کتاب‌های درسی تمرکز دارند و به تأثیرات رسانه‌های جمعی مانند روزنامه‌ها کمتر توجه کرده‌اند. ثانیاً، عدم تنوع در منابع مورد استفاده می‌تواند به یک‌سویه‌نگری در تحلیل‌ها منجر شود و جنبه‌های مختلف ناسیونالیسم را نادیده بگیرد. در نهایت، عدم بررسی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی روزنامه‌ها بر شکل‌گیری هویت ملی می‌تواند به درک ناقص از موضوع منجر شود. پس سؤال اینجاست که چگونه می‌توان و از چه منابعی می‌توان به پاسخ این مسئله نایل شد که متولیان آموزش و تدریس تاریخ به دنبال چه اهدافی بودند؟ برای پاسخ به سؤالات می‌بایست دو مرجع بررسی شوند: کتاب درسی تاریخ و نشریات آن دوره. پس دومین سؤال تحقیق نیز روشن می‌شود؛ نشریات چه اطلاعاتی را در این حوزه بازتاب می‌دهند؟

روش‌شناسی

در اواخر قاجاریه تا عصر رضاشاه پهلوی (۱۲۸۹ - ۱۳۲۰ ش)، مجلات و روزنامه‌ها به‌عنوان ابزارهای کلیدی در آموزش و تدریس تاریخ در ایران عمل کردند. آن دسته از مجلاتی که با انتشار مقالاتی شامل روایت‌گری، تحلیل انتقادی و با استفاده از منابع معتبر بودند، به خوانندگان فهم عمیق‌تری از تاریخ ارائه می‌دادند. این نشریات نه تنها به روایت وقایع تاریخی پرداختند، بلکه به مسائل اجتماعی و سیاسی نیز توجه داشتند و به شکل‌گیری هویت ملی و فرهنگی در ایران کمک

شایان توجهی کردند. در نهایت، آموزش تاریخ در این دوره به ابزاری برای آگاهی‌بخشی و شکل‌دهی به نگرش‌های جدید تبدیل شده است، محققان با رویکرد تحلیل به‌دنبال کشف واقعیت هستند.

شکل ۳. نشریات مورد بررسی در تحقیق حاضر

چنانکه پیشتر مطرح شد، در این دوره نشریات مختلفی منتشر می‌شدند که این پژوهش مختصر توان تحلیل همه آن‌ها را ندارد، لذا حسب این مقتضیات، مهم‌ترین و مرتبط‌ترین مقالات منتشر شده در این مجلات مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

افزون بر این در این پژوهش، از منابع گوناگونی استفاده شده است از جمله: سازمان‌های اسنادی نظیر «سازمان اسناد و کتابخانه ملی شمال غرب کشور شهرستان تبریز» و همچنین منابع آنلاین مانند «نورمگز»، «پرتال جامع علوم انسانی» مورد بررسی قرار گرفته‌اند. با توجه به حجم بالای مقالات مرتبط، تعدادی از آن‌ها به‌عنوان نمونه انتخاب و به‌طور دقیق مورد بررسی قرار گرفتند (شکل ۳).

بررسی‌های مقدماتی نشان داد مجلات این دوره توسط افرادی شاخص و صاحب‌نام چاپ و منتشر شده‌اند و هدف اصلی آن‌ها انتشار آراء نویسندگان کتاب‌های درسی، سیاست‌گذاران آموزش و پرورش مانند شورای عالی معارف و فرهنگ، و نخبگان جامعه بوده است. با این حال، بزرگترین جامعه هدف این نشریات معلمان و مدیران آموزشی هستند، هرچند که مردم عادی و دانش‌آموزان نیز از محتوای آن‌ها بهره‌مند شده‌اند. در این زمینه، توسعه آموزشی در سراسر کشور ضرورت تهیه برنامه‌ای برای آموزش تاریخ را به وضوح نشان می‌دهد که این موضوع نیز در شورای عالی معارف و فرهنگ نیز مورد توجه قرار گرفته است. (بنگرید به Karimi, 2024).

جدول ۱. جامعه آماری تحقیق

نام نشریه	گردانندگان	سال‌های انتشار	حوزه فعالیت	نمونه مقالات
اصول تعلیمات	زیر نظر وزارت نصیرالدوله بدر	۱۲۹۷-۱۲۹۹	تعلیم و تربیت، شیوه‌های تدریس	آموزگار (۱۲۹۸)، رضا (۱۲۹۷)، فهیمی (۱۲۹۸)، سیاسی (۱۲۹۸)، مرآت (۱۲۹۸)
تعلیم و تربیت	نامشخص	۱۳۰۴-۱۳۱۷	آموزش، تاریخ‌نگاری آموزشی، اصول تربیت	رشید یاسمی (۱۳۰۴)، ۱۳۱۴، ۱۳۱۸، مظفری (۱۳۰۶)، شفق (۱۳۱۳)، فلسفی (۱۳۰۵)، ۱۳۱۴، صورتگر (۱۳۱۳)
تقدم	عبدالرحمان فرامرزی	۱۳۰۶-۱۳۰۸	ملی‌گرایی، تربیت، فرهنگ عمومی	شفق (۱۳۰۸)، نخشی (۱۳۰۶)، ۱۳۰۷، فرامرزی (۱۳۰۶)
سودمند	عبدالله رازی همدانی	۱۳۰۵-۱۳۰۶	فرهنگ ملی، تاریخ و اجتماع	بایسوزی (۱۳۰۶)، مؤلف ناشناس (۱۳۰۵)
راه نو در تعلیم و تربیت	کاظم زاده ایرانشهر	۱۳۰۶-۱۳۰۷	اصلاح آموزشی، تربیت نوین	مؤلف ناشناس (۱۳۰۶)
فروغ تربیت	ابولحسن فروغی	۱۳۰۰	تاریخ ایران، فلسفه، آموزش	فروغی (۱۳۰۰)
کابل	آکادمی علوم افغانستان مرکز علمی و تحقیقاتی زبان و ادبیات پشتو تونله	۱۳۱۰-۱۳۱۵	آموزش، هویت فرهنگی	اعظمی (۱۳۱۱)
آیین‌ها عرفان	وزارت معارف ریاست تعلیم و تربیت	۱۳۱۲-۱۳۱۸	ملی‌گرایی، وحدت فرهنگی	شائق (۱۳۱۴)
کاوه	سیدحسن تقی‌زاده و مهاجران ایرانی در برلین	۱۲۸۵-۱۲۹۰	سیاست، هویت ملی، فرهنگ و آموزش	مؤلف ناشناس (۱۲۸۵)، (۱۲۸۹)

به نظر می‌رسد در این بازه زمانی، آموزش تاریخ مفهومی کلان دامنه داشته است که به اهداف، محتوا، فلسفه تربیتی و جایگاه درس تاریخ در نظام آموزشی و جامعه اشاره دارد و شامل فرآیندهایی است که از طریق آن‌ها فراگیران مفاهیم، رویدادها و تحولات تاریخی را می‌آموزند و درکی انتقادی

از گذشته برای ساختن هویت و آینده پیدا می‌کنند؛ در مقابل، تدریس تاریخ به سطح خرد و عملیاتی آموزش محدود می‌شود و بیشتر ناظر به شیوه‌ها، روش‌ها، ابزارها و تکنیک‌های انتقال مطالب تاریخی در کلاس درس است. به بیان دیگر، آموزش تاریخ عموماً به چرایی آموختن تاریخ می‌پردازد، در حالی که تدریس تاریخ با چگونه انتقال این دانش سروکار دارد. در چارچوب این تحقیق، نشریات و روزنامه‌های اواخر دوره قاجار و اوائل دوره پهلوی دقیقاً در این نقطه دارای تفاوت بودند: از یک سو به بازنمایی اهداف ایدئولوژیک آموزش تاریخ می‌پرداختند و از سوی دیگر به نقد یا پیشنهاد شیوه‌های تدریس تاریخ در مدارس توجه داشتند.

«تدریس تاریخ»: آسیب‌شناسی و ارائه راهکار

بررسی مقالات و نوشته‌های مربوط به موضوعات آموزش در فاصله سال‌های پایانی قاجار و آغاز پهلوی نشان می‌دهد که تدریس تاریخ به‌عنوان یکی از دشوارترین مباحث آموزشی، همواره دغدغه اندیشمندان و نویسندگان این حوزه بوده است. رضا (۱۳۹۷: ۲۱) در ابتدای بحث، چارچوب کلی آموزش تاریخ را با تفکیک سه مرحله‌ای در مدارس ابتدایی ترسیم می‌کند و بر این نکته پای می‌فشارد که آموزش تاریخ باید متناسب با توانایی ذهنی کودکان در بازه‌های سنی متفاوت تنظیم شود. این نگاه مرحله‌ای، نشان از درک اهمیت تفاوت‌های شناختی در کودکان دارد. باین‌حال، همان‌گونه که فهیمی (۱۳۹۸: ۵) تأکید می‌کند، تاریخ از نظر شیوه تدریس با علوم پایه تفاوت ماهوی دارد و نمی‌توان آن را هم‌چون حساب یا هندسه تنها با فرمول و تکرار آموزش داد؛ بلکه نیازمند روش‌هایی خلاقانه و تعاملی است. از همین رو، بازارگادی (۱۳۱۹: ۷) بر لزوم پرورش تفکر تاریخی در دانش‌آموزان تأکید کرده و هشدار می‌دهد که اگر آموزش تاریخ صرفاً به انباشتن ذهن از داده‌ها محدود شود، هدف اصلی این علم - یعنی توانایی تحلیل و پیوند میان گذشته و حال - محقق نخواهد شد.

مظفری (۱۳۰۶: ۲۹۷-۲۹۸) هم با نگاهی انتقادی به نظام آموزشی وقت، خاطر نشان می‌شود که بسیاری از معلمان و مؤلفان تاریخ نتوانسته‌اند معیار دقیقی برای تشخیص وقایع مهم از غیرمهم ارائه دهند و به همین دلیل محتوای آموزشی غالباً سطحی و ناکافی است. او حتی پا را فراتر می‌نهد و نظام تدریس تاریخ را به سبب ناکارآمدی و عدم انطباق با روحیات کودکان و شرایط زمان، عامل یأس معلمان می‌داند. چنین نقدهایی نشان می‌دهد که دغدغه تحول در آموزش تاریخ به‌خوبی در میان متفکران این دوره وجود دارد. رضا (۱۳۹۷: ۲۲-۲۳) در ادامه به اهمیت بازخوانی و تکرار مباحث گذشته همراه با افزودن مطالب تازه اشاره می‌کند و آن را راهی برای تثبیت ذهنی دانش‌آموزان می‌داند. در این چارچوب، ابزارهای بصری همچون نقشه و تصویر (فهیمی، ۱۳۹۸: ۵؛

رضا، ۱۲۹۷: ۲۲) و نیز داستان‌ها و سرگذشت‌های تاریخی به‌عنوان ابزارهای کارآمد برای ایجاد جذابیت در یادگیری مطرح شده‌اند.

صدیق (۱۲۹۹: ۳۳۷-۳۳۸) از تاریخ نه‌تنها به‌عنوان یک درس آموزشی، بلکه به‌عنوان ابزاری برای تربیت عقلانی، اخلاقی و حتی تقویت قوای تخیل یاد می‌کند. او تاریخ را آینه‌ای می‌داند که در آن دانش‌آموز ضمن آشنایی با سیر تحول جامعه، به مقایسه وضع موجود با گذشته پرداخته و ریشه‌های هویت خود را بازمی‌یابد. در نگاه او، تاریخ می‌تواند نقش مهمی در پرورش وجدان اخلاقی ایفا کند؛ چراکه دانش‌آموز با دیدن صحنه‌های نبرد حق و باطل در گذر تاریخ، ارزش‌های اخلاقی و اجتماعی را عمیق‌تر درونی می‌سازد (صدیق، ۱۲۹۹: ۳۳۸-۳۳۹). این دیدگاه در کنار تحلیل رشید یاسمی (۱۳۱۴: ۳-۴) که بر رویکرد علمی و عینی تاریخ‌نگاری تأکید دارد و معتقد است مورخ باید صرفاً در پی کشف روابط علی و تحلیل اسناد معتبر باشد، تصویری دوگانه اما مکمل از کارکرد تاریخ در مدارس ارائه می‌دهد: تاریخ هم ابزاری برای تهذیب نفس و تقویت هویت است و هم دانشی علمی که باید با روش‌های انتقادی و بی‌طرفانه منتقل شود.

از سوی دیگر، صورتگر (۱۳۱۳: ۵۴۰-۵۴۱) با استناد به نمونه‌هایی از تاریخ‌نگاری مدرن در غرب، همچون آثار فرانسیس بیکن و بوسوئه، بر ضرورت حرکت تاریخ در ایران به‌سوی روش‌های علمی، تحلیلی و مستند تأکید دارد. او دسترسی به اسناد و آثار عتیقه و نیز تخصصی شدن تاریخ‌نگاری را از عوامل پیشرفت این علم می‌داند و بر این باور است که تدریس تاریخ در مدارس باید همگام با این تحولات باشد. چنین نگاهی در امتداد نقد مظفری (۱۳۰۶: ۲۹۸-۳۰۰) نیز قرار می‌گیرد که بر اهمیت سادگی بیان، پرهیز از اصطلاحات پیچیده و تأکید بر هیجان و احساسات در انتقال تاریخ تأکید دارد؛ چراکه تاریخ بدون برانگیختن شور و اشتیاق دانش‌آموز، به درسی خشک و بی‌ثمر بدل می‌شود.

در کنار این مباحث نظری، آموزگار (۱۲۹۸: ۱۲) به یکی از ریشه‌های‌ترین چالش‌ها اشاره می‌کند: نبود معلمان شایسته و مؤلفان متخصص. به باور او، کیفیت آموزش تاریخ به‌شدت وابسته به وجود معلمانی است که علاوه بر دانش کافی، توانایی نگارش و تألیف کتاب درسی متناسب با شرایط کودکان را داشته باشند. این امر بار دیگر نقش وزارت معارف را در سامان‌دهی آموزش و ارتقای سطح معلمان پررنگ می‌سازد.

مجموعه دیدگاه‌های رضا (۱۲۹۷)، فهیمی (۱۲۹۸)، مظفری (۱۳۰۶)، صدیق (۱۲۹۹)، بازارگادی (۱۳۱۹)، یاسمی (۱۳۱۴) و صورتگر (۱۳۱۳) تصویری چندلایه و در عین حال منسجم از وضعیت

و چالش‌های آموزش تاریخ در ایران معاصر به دست می‌دهند. این دیدگاه‌ها از یک سو بر اهمیت ابزارهای بصری، داستان‌ها و روش‌های خلاقانه برای جذابیت بیشتر تأکید می‌کنند، و از سوی دیگر خواستار تحول در محتوا، روش تدریس و حتی نظام تربیت معلم هستند. بدین ترتیب، آموزش تاریخ در این دوره نه صرفاً یک فعالیت درسی، بلکه عرصه‌ای برای منازعه میان سنت و نوگرایی، اخلاق و علم، و ملی‌گرایی و عینیت‌گرایی بوده است؛ منازعه‌ای که ریشه‌های آن همچنان در شیوه‌های آموزش تاریخ در ایران امروز قابل مشاهده است.

مطبوعات درباره تدریس تاریخ رویکردی چندلایه و درعین حال انتقادی اتخاذ کرده‌اند که می‌توان آن را در چند محور اساسی دسته‌بندی کرد: نخست، در سطح برنامه‌ای، رضا (۱۲۹۷) با تفکیک سه مقطع سنی (۷ تا ۱۳ سال) بر ضرورت هماهنگی محتوای تاریخی با سطح درک دانش‌آموزان تأکید کرده و صدیق (۱۲۹۹) تاریخ را ابزاری برای پرورش عقلانی، ادبی و اخلاقی دانسته است؛ دوم، در سطح روش‌شناختی، فهیمی (۱۲۹۸) تاریخ را متفاوت از علوم پایه تلقی کرده و بر پرسش‌محوری و تعامل فعال تأکید دارد، بازارگادی (۱۳۱۹) صرف انتقال داده‌ها را ناکافی دانسته و بر پرورش تفکر تاریخی تأکید می‌کند، درحالی‌که مظفری (۱۳۰۶) علت ناکامی آموزش تاریخ را تداوم روش‌های سنتی و ناسازگار با روحیات کودکان می‌داند؛ سوم، در سطح ابزارها، استفاده از تصاویر، نقشه‌ها و روایت‌های جذاب تاریخی برای فهم‌پذیرتر کردن مطالب توصیه شده و معلم در نقش تسهیل‌گر و آماده‌ساز محیط آموزشی معرفی گردیده است؛ چهارم، در سطح اهداف، صدیق تاریخ را وسیله‌ای برای تقویت حس اخلاقی و عاطفی معرفی می‌کند و یاسمی (۱۳۱۴) با نقد این نگرش، بر تاریخ به‌مثابه علمی عینی و معرفتی تأکید دارد؛ پنجم، در سطح نهادی، آموزگار (۱۲۹۸) کمبود معلمان شایسته و مؤلفان متخصص را بزرگ‌ترین آسیب دانسته و اصلاح این وضعیت را وظیفه وزارت معارف می‌شمارد؛ و در نهایت، همگی نویسندگان بر ضرورت تحول در شیوه‌های آموزش تاریخ، گذار از حفظیات طوطی‌وار، بهره‌گیری از روش‌های نوین و توجه به پرورش ذهنی و اخلاقی دانش‌آموزان تأکید کرده‌اند که این امر نشان می‌دهد تدریس تاریخ در این دوره صرفاً یک درس در نظام آموزشی نبوده است، بلکه به‌مثابه ابزاری برای شکل‌دهی هویت، اخلاق و اندیشه دانش‌آموزان تلقی می‌شده است.

«آموزش تاریخ»: هدایت فکری و هویتی

در دوره مورد بررسی، جامعه ایران به شدت تحت تأثیر بنیان‌هایی همچون ملی‌گرایی، باستان‌گرایی و قوم و نژادگرایی قرار داشت (کریمی و دیگران، ۱۴۰۳) و از همین رو، طبیعی است که آموزش تاریخ نیز در بعد کلان متأثر از این گرایش‌ها باشد. نویسندگان متون تاریخی که اغلب خود از

پیشگامان عرصه آموزش بودند، آموزش تاریخ را نه صرفاً به عنوان انتقال دانش، بلکه ابزاری برای پرورش نسل جوان و آماده‌سازی آنان برای ایفای نقش در ساخت جامعه نوین در نظر می‌گرفتند. به همین سبب، بازارگادی تصریح می‌کند که «فایده تاریخ تنها از لحاظ علمی نیست بلکه پرورش فکر و روح متمدن و میهن‌پرستی، حس عضویت جامعه و خدمت به جامعه از نتایج مهم آن است» (بازارگادی، ۱۳۱۹: ۷)؛ بنابراین، تاریخ در این دوره با نگاهی عمل‌گرایانه و ایدئولوژیک هدایت می‌شد.

بازتاب این رویکرد در نوشته‌های یاسمی به خوبی نمایان است. او با رویکردی باستان‌گرایانه به اهمیت تعلیم و تربیت در ایران باستان، به‌ویژه در دوره‌های ماد و هخامنشی تأکید می‌کند و معتقد است که ایرانیان گذشته نه تنها به تربیت جسمانی، بلکه به پرورش روح نیز اهمیت می‌دادند. او در ادامه می‌پرسد که آیا برای ملتی با چنین سابقه درخشانی در آموزش، شایسته نیست که در «قرن روشن» بیش‌ازپیش به گذشته خود توجه کند و آن را مبنای پیشرفت قرار دهد؟ (یاسمی، ۱۳۰۴: ۴). نخشی نیز در ستایش از عظمت ایران باستان تأکید می‌کند که «ایران متجاوز از هزار و سیصد سال در پرتو همان آداب و اخلاق و مدنیت، بر حیات ملی خود فرمانروایی نموده است» (نخشی، ۱۳۰۶: ۷۳). یاسمی حتی یادآور می‌شود که همان‌گونه که نیروی شمشیر و بازوی ایرانیان در تاریخ برجسته بوده است، آثار قلم و اندیشه آنان نیز اهمیت داشته و موجب پرورش دبیران و دانشوران بزرگ گردیده است (یاسمی، ۱۳۰۴: ۱). بدین‌سان، بازخوانی آثار عتیقه و بقایای باستانی نه تنها نشانه توجه نیاکان به پرورش جسمانی، بلکه دلیلی بر اهتمام آنان به علوم، فنون و تربیت روحی است (یاسمی، ۱۳۰۴: ۱؛ صورتگر و صدیق، ۱۳۱۶: ۱۲۳۶).

در همین راستا، یاسمی استمرار یک «روح ثابت» در نظام تعلیم و تربیت ایران را در طول قرون، چه قبل و چه بعد از اسلام، نشان‌دهنده پیوستگی فرهنگی می‌داند و بر این باور است که تدوین تاریخ جامع تعلیم و تربیت ایران یکی از بزرگ‌ترین خدمات به این سرزمین خواهد بود؛ زیرا تنها با بازشناسی این میراث می‌توان به معارفی متناسب با ذهنیت ایرانیان و نیازهای محیطی دست یافت (یاسمی، ۱۳۰۴: ۱). در کنار او، فروغی نیز از پادشاهان ایران باستان به سبب توجه به دانش و هنر تقدیر کرده و یادآور می‌شود که ترقی تمدن زمانی به کمال می‌رسد که صاحبان فضل و هنر مورد تکریم و حمایت قرار گیرند (فروغی، ۱۳۰۰: ۳-۴). این نگرش نشان می‌دهد که باستان‌گرایی در آموزش تاریخ عملاً در خدمت پروژه ملی‌گرایی و هویت‌سازی قرار داشت و هدف آن القای غرور

تاریخی و تقویت روح میهن‌پرستی در کودکان و نوجوانان بود؛ هرچند چنین رویکردی می‌توانست به نادیده گرفتن تنوع فرهنگی ایران بینجامد.

این باستان‌گرایی به‌طور مستقیم با مسئله نژاد و ملت پیوند می‌خورد. نخشبی در آثار خود، ایران را از نظر نژادی مستقل و متفاوت از اقوام همسایه می‌داند و تأکید می‌کند که ملت ایران، به‌واسطه محیط و فرهنگ خاص خود، دارای حیاتی ملی و متمایز بوده است (نخشبی، ۱۳۰۶: ۷۲-۷۳). از همین رو، آموزش باید فرد را به «وطن، ملت و زندگانی» علاقه‌مند سازد (همان: ۷۴). او بر ضرورت پرورش «نژاد نوین ایران» تأکید می‌کند؛ نژادی که در آغوش تربیتی مستقل و متعالی شکل گیرد و بتواند هویت ملی را احیا کند (مؤلف ناشناس، ۱۳۰۶: ۳۲۸). حتی مفاهیمی همچون «اوتونیک یا فن اصلاح و تکامل نژاد انسان» نیز در متون آموزشی مطرح شده بود (پازارگاد، ۱۳۱۷: ۲۳). مرآت نیز بر تأثیر نژاد در شکل‌گیری ملت تأکید می‌کند، اما هشدار می‌دهد که معلمان باید مراقب باشند کودکان را با تأکید افراطی بر تفاوت‌های نژادی به بیگانه‌پنداری گروه‌های متنوع ایران سوق ندهند (مرآت، ۱۳۹۸: ۱۰).

در کنار این مباحث، صدیق بر نقش تاریخ در تقویت وطن‌پرستی و احساس مسئولیت اجتماعی تأکید دارد. او یادآور می‌شود که تاریخ به دانش‌آموز نشان می‌دهد سعادت ملل تنها از راه کوشش و اقدام خودشان حاصل می‌شود و نمونه‌های بزرگی چون اردشیر بابکان یا شاه اسماعیل صفوی را به‌عنوان الگوهای استقلال و مقاومت معرفی می‌کند (صدیق، ۱۳۹۹: ۳۳۹). رضازاده نیز وطن‌پرستی را فراتر از دانش صرف می‌داند و معتقد است که «انسان کامل تنها انسان متفکر نیست بلکه انسان متفکر و فعال و فداکار است» (رضازاده، ۱۳۱۳: ۶۳۸). نخشبی نیز با تأکید بر آبادانی کشور و لزوم حفظ آرامگاه نیاکان، مدرسه را مهم‌ترین ابزار برای تحقق این هدف معرفی می‌کند (نخشبی، ۱۳۰۷: ۶۶۴-۶۶۵). صدیق در جای دیگری تاریخ ایران را «شخصی اخلاقی» می‌نامد که با فراز و فرودهایش به دانش‌آموزان لزوم اتحاد، تعاون و همبستگی ملی را می‌آموزد (صدیق، ۱۳۹۹: ۳۴۰). علی‌اکبر سیاسی، به‌عنوان یکی از چهره‌های برجسته آموزش و عضو شورای عالی معارف، تأکید دارد که دانش‌آموزان باید در لحظات تهدید وطن و ناموس ملی، از شعارزدگی فاصله گرفته و به‌طور واقعی آماده فداکاری باشند. او رمز استقلال فرانسه را در «شجاعت، فداکاری و شهامت» می‌داند و این الگو را برای ایران نیز ضروری تلقی می‌کند (سیاسی، ۱۳۹۸: ۵-۷). به همین ترتیب، در نوشته‌های متعدد دیگر نیز تأکید شده است که تنها امید ایران در گرو تربیت درست شاگردان مدارس است (مؤلف ناشناس، ۱۳۰۵: ۱۲) و عنصر وطن‌پرستی باید از همان دوران کودکی در ذهن آنان نهادینه شود (مرآت، ۱۳۹۸: ۱۰). حتی در نوشته‌هایی با گرایش انتقادی‌تر، همچون آثار

فرامرزی، روح وطن‌پرستی فرانسویان به‌عنوان الگویی برای ایرانیان مطرح می‌شود (فرامرزی، ۱۳۰۶: ۲۰۴).

افزون بر این دیدگاه‌ها، بایسوزی شیرازی نیز با تأکید بر ضرورت شکل‌گیری حکومتی قوی، ملی و آزادیخواه، تأکید می‌کند که سقوط ملل ناشی از انحطاط اخلاقی و تن‌پروری است و تنها با ترکیب تمدن جدید و ارزش‌های ایرانی می‌توان آینده‌ای پایدار ساخت (بایسوزی شیرازی، ۱۳۰۶: ۴۱۱-۱۴۲).

مطبوعات این دوره، در زمینه آموزش تاریخ سه محور کلیدی را دنبال می‌کردند: نخست، باستان‌گرایی و ملی‌گرایی که به‌ویژه در آثار یاسمی، نخشی و فروغی بازتاب یافته و با تأکید بر شکوه ایران باستان و آموزش در دوران هخامنشی و ساسانی، وظیفه آموزش تاریخ را تقویت میهن‌پرستی، الهام‌بخشی به جوانان و بازسازی هویت ایرانی می‌دانستند؛ دوم، نژاد و ملت که در نوشته‌های نخشی، مرآت و بازارگاد طرح شد و تاریخ به‌مثابه ابزاری برای پرورش «نژاد نوین ایران» و تربیت شهروندانی وطن‌دوست و آماده فداکاری در راه ملت تلقی گردید، هرچند این نگرش گاه به قوم و نژادگرایی و یک‌سویه‌نگری منجر شد؛ و سوم، میهن‌پرستی و دولت‌مقدر که در آثار صدیق، رضازاده و علی‌اکبر سیاسی برجسته است و بر پیوند آموزش تاریخ با تقویت حس مسئولیت اجتماعی، آمادگی برای دفاع از وطن و ضرورت شکل‌گیری حکومتی ملی و قوی تأکید می‌کند. بدین ترتیب، آموزش تاریخ در این دوره نه صرفاً یک فعالیت درسی، بلکه ابزاری سیاسی - فرهنگی برای بازتولید ایدئولوژی حاکم، تقویت روحیه ملی‌گرایی و ایجاد پیوند میان هویت تاریخی، وفاداری نژادی و میهن‌پرستی تلقی می‌شد. با این حال، همین تأکید افراطی بر باستان‌گرایی و قوم و نژادگرایی موجب شد تا ظرفیت انتقادی تاریخ، توجه به تنوع فرهنگی ایران و آموزش تاریخ صلح‌مغفول بماند و آموزش تاریخ بیشتر به ابزاری در خدمت هویت‌سازی ایدئولوژیک بدل گردد.

جدول ۲- جامعه آماری نویسندگان آموزش تاریخ بر اساس نام، تخصص، حوزه فعالیت و رویکردها و

رهیافتهایشان

نام	تخصصی / جایگاه	حوزه فعالیت	رویکردها و رویافتها
غلامرضا رشید یاسمی	استاد دانشگاه تهران، تاریخ‌نگار	مقالات متعدد در تعلیم و تربیت	پیوند تاریخ با هویت ملی؛ روش‌مند کردن تدریس؛ ناسیونالیسم فرهنگی
لطفعلی صورتگر	استاد تعلیم و تربیت	آموزش عالی و تاریخ	ارتقای جایگاه آموزش تاریخ در مدارس عالی؛ تربیت نخبگان

عیسی صدیق	بنیان‌گذار آموزش نوین، وزیر فرهنگ	آموزش تاریخ و فلسفه تعلیم	تاریخ به مثابه ابزار نوسازی فرهنگی؛ روش‌های غربی در آموزش
محمدعلی فروغی (ذکاءالملک)	سیاستمدار، فیلسوف، تاریخ‌نگار	فروغ تربیت و آثار تاریخی	تأکید بر تاریخ ایران باستان؛ پیوند ملیت با آموزش؛ رویکرد نخبگانی
رسول نخشبی	روشنفکر و روزنامه‌نگار	مجله تقدم	پیوند تربیت با ملت‌سازی؛ تأکید بر نسل آینده ایران؛ رویکرد اجتماعی - سیاسی
رضازاده شفق	استاد دانشگاه، اندیشمند علوم تربیتی	مقالات در تعلیم و تربیت و تقدم	آموزش تاریخ برای هویت‌سازی ملی؛ تأکید بر کار و اخلاق ملی
عبدالرحمان فرامرزی	نویسنده و روزنامه‌نگار	تقدم	نگاه تطبیقی به ملت‌ها؛ توجه به هویت مدنی - سیاسی
غلام جیلانی خان اعظمی	اندیشمند فرهنگی افغان	مجله کابل	اهمیت دارالفنون و آموزش نوین؛ رویکرد ناسیونالیستی - فرهنگی
حبیب‌الله آموزگار	معلم و مؤلف در تعلیمات	اصول تعلیمات	نقد طوطی‌وار بودن آموزش؛ رویکرد اصلاحی و کاربردی
علی اکبر سیاسی	استاد علوم تربیتی	اصول تعلیمات	بنیان‌گذاری روان‌شناسی و تعلیم و تربیت مدرن؛ روش علمی در آموزش تاریخ
اسماعیل مرآت	آموزگار و مدیر فرهنگی	اصول تعلیمات	ترویج حس ملیت و وطن‌خواهی در کودکان؛ نگاه هویت‌ساز
هاشم شائق	نویسنده فرهنگی	آیین عرفان	تأکید بر وحدت ملی؛ پیوند هویت دینی - ملی

نتایج پژوهش

بررسی‌های نقادانه از تدریس تاریخ در مدارس ایران در اواخر قاجاریه و اوایل عصر پهلوی نشان داد که رویکرد فعلی تدریس تاریخ نیاز به تغییرات اساسی دارد. معلمان معمولاً به کتاب‌های مختلف اتکا می‌کنند و این باعث می‌شود که نتوانند وقایع مهم را به درستی تشخیص دهند و به دانش‌آموزان منتقل کنند. همچنین، تدریس تاریخ به دلیل عدم تطابق با نیازهای آموزشی و روحیات دانش‌آموزان، به چالشی جدی تبدیل شده بود. افزون بر این معلمان باید به ایجاد تفکر تاریخی در دانش‌آموزان توجه بیشتری داشته باشند و روش‌های تدریس را به گونه‌ای تغییر دهند که دانش‌آموزان بتوانند وقایع تاریخی را در زمینه‌های مختلف درک کنند و از آن‌ها درس بگیرند. در

نهایت، پیشنهاد‌های متعددی برای بهبود تدریس تاریخ وجود دارد که نیاز به بررسی و اجرای آن‌ها احساس می‌شود.

تحقیقات تاریخی نشان داد در دوره اواخر قاجار و رضاشاه، اصلاح تدریس تاریخ در مدارس ایران نیازمند رویکردهای نوین و جذاب بود. معلمان باید با ایجاد فضایی مناسب و استفاده از ابزارهای بصری مانند تصاویر و نقشه‌ها، درس را برای دانش‌آموزان جذاب و قابل فهم کنند. به‌عنوان مثال، استفاده از تصاویر تاریخی و نقشه‌ها می‌تواند به درک بهتر مفاهیم کمک کند و معلم باید با دقت به انتخاب واژه‌ها و عبارات ساده بپردازد تا دانش‌آموزان بتوانند به راحتی مطالب را درک کنند. همچنین، تأکید بر درک عمیق مفاهیم تاریخی و تشویق به پرسش و پاسخ در حین تدریس از دیگر اصول مهم این رویکرد است. معلمان باید توانایی تشخیص وقایع مهم از غیر مهم را داشته باشند و مطالب را به شیوه‌ای ساده و قابل فهم بیان کنند. در نهایت، هدف این است که تاریخ نه تنها به‌عنوان یک درس، بلکه به‌عنوان منبعی الهام‌بخش برای فهم بهتر دنیای امروز و آینده مورد استفاده قرار گیرد.

بررسی‌ها حاکی از آن است که در دوره اواخر قاجار و رضاشاه، آموزش تاریخ در ایران تحت تأثیر ایدئولوژی‌های ملی‌گرایی، باستان‌گرایی و قوم و نژادگرایی قرار داشت. این ایدئولوژی‌ها نه تنها بر محتوای درسی تأثیر گذاشتند، بلکه روش‌های تدریس و اهداف آموزشی را نیز شکل دادند. معلمان و نویسندگان کتب درسی به دنبال پرورش حس میهن‌پرستی و هویت ملی در دانش‌آموزان بودند. به‌عنوان مثال، یاسمی و دیگر نویسندگان بر اهمیت تاریخ ایران باستان تأکید می‌کردند و سعی داشتند تا با استفاده از افتخارات تاریخی، حس تعلق به جامعه و میهن را در نسل جوان تقویت کنند. این رویکرد به‌نوعی به ترویج یک تصویر مثبت از گذشته و هویت ملی کمک می‌کرد و هدف آن پرورش نسلی بود که به تاریخ و فرهنگ خود افتخار کند.

با این حال، این رویکردها می‌توانند به‌نوعی محدودکننده نیز باشند. تأکید بیش از حد بر نژاد و باستان‌گرایی منجر به نادیده گرفتن تنوع فرهنگی و تاریخی ایران می‌شود. همچنین، این نوع آموزش می‌تواند به ایجاد دیدگاه‌های یک‌سویه و غیرانتقادی نسبت به تاریخ منجر شود. در واقع، تاریخ باید به‌عنوان یک علم پویا و چندبعدی تدریس شود که شامل نقد و بررسی دیدگاه‌های مختلف باشد؛ بنابراین، درحالی‌که آموزش تاریخ می‌تواند به تقویت هویت ملی کمک کند، باید مراقب بود که این آموزش به ترویج افکار بسته و نژادپرستانه منجر نشود.

بررسی نشان داد که آموزش تاریخ در نشریات به‌عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل در آموزش عمومی و رهبری آموزشی شناخته می‌شود. این نشریات نه‌تنها به تعیین مواد آموزشی در درس تاریخ کمک کردند، بلکه به شکل‌گیری و ترویج ایدئولوژی‌های غالب نیز نقش بسزایی داشتند. مقالات منتشرشده در این نشریات، به‌طور غیرمستقیم به مواد ایدئولوژیکی و تفکر غالب بر آموزش تاریخ پرداخته و تأثیرات عمیقی بر نحوه تدریس و درک تاریخ در جامعه داشتند. این مقالات با تأکید بر مفاهیمی مانند ملی‌گرایی، باستان‌گرایی و قوم و نژادگرایی، به شکل‌گیری هویت ملی و فرهنگی در نسل‌های جوان کمک کردند و درعین‌حال، می‌توانند به ترویج دیدگاه‌های یک‌سویه و محدودکننده منجر شوند؛ بنابراین، بررسی این نشریات و مقالات می‌تواند به درک بهتر از چگونگی تأثیر قدرت و ایدئولوژی بر آموزش تاریخ و شکل‌گیری تفکر عمومی در جامعه کمک کند.

منابع و مطالعات

- آموزگار، حبیب‌الله. (۱۳۹۸). *قوه بیان درس طوطی‌واری-یگانه راه علاج، اصول تعلیمات*، شماره ۴ و ۵.
- اکبری، محمدعلی و معصومه شکورقه‌پاری. (۱۳۹۱). «*وجوه فرهنگی ایرانیت در متون درسی عصر پهلوی اول (کتاب‌های تاریخ، جغرافیا و ادبیات فارسی)*». مسکویه، ۷(۲۳)، ۳۲-۷.
- بایسوزی شیرازی، حسن. (۱۳۰۶). *احتیاج ایران، سودمند*، شماره ۷.
- بیگللو، رضا و ثریا مرسلی. (۱۳۹۶). «*بازنمایی هویت نژادی در کتاب‌های درسی تاریخ مدارس ابتدایی و دبیرستان در دوره پهلوی اول*». *مطالعات تاریخ فرهنگی (پژوهشنامه انجمن ایرانی تاریخ)*، ۹(۳۴)، ۱-۲۴.
- پازارگادی، بهاء‌الدین. (۱۳۱۷). *اوتزیک یا فن اصلاح و تکامل نژاد انسان، تعلیم و تربیت سال هشتم*، شماره ۵ و ۶.
- پازارگادی، علاء‌الدین. (۱۳۱۹). *چگونه باید تاریخ را تدریس کرد، تعلیم و تربیت*، سال ۱۰.
- تریان، امین و حمید آزاد. (۱۳۹۴). «*تحلیل گفتمان روایت جنبش مشروطه در کتاب‌های درسی تاریخ (دوره پهلوی و پس از انقلاب اسلامی)*». *پژوهش‌های تاریخی*، ۷(۱)، ۱۲۱-۱۴۰.
- جیلانی خان اعظمی، غلام. (۱۳۱۱). *اهمیت دارالفنون در وطن، کابل*، سال دوم، شماره ۹.
- خیراندیش، عبد الرسول. (۱۳۹۰). *آموزش تاریخ در نسبت میان زندگی فردی و سیر تاریخ بشری*. رشد آموزش تاریخ، ۴۲.
- رشید یاسمی، غلامرضا. (۱۳۱۴). *نگارش تاریخ، تعلیم و تربیت*، دوره اول، شماره ۹۳.
- رشید یاسمی، غلامرضا. (۱۳۱۸). *تدریس تاریخ، مجله تعلیم و تربیت*، سال نهم، شماره ۴.

- رشید یاسمی، غلامرضا. (۱۳۰۴). تربیت و تعلیم در ایران تعلیم و تربیت دوره اول، شماره ۲.
- رشید یاسمی، غلامرضا. (۱۳۰۴). تربیت و تعلیم در ایران تعلیم و تربیت دوره اول، شماره ۱.
- رضا. (۱۲۹۷). تعلیم یک درس تاریخ در کلاس‌های متفاوت مدارس ابتدایی، اصول تعلیمات، شماره ۲.
- رینگر، مونیکا ام. (۱۴۰۳). آموزش، دین، و گفتمان اصلاح فرهنگی در دوران قاجار، ترجمه مهدی حقیقت‌خواه، تهران: ققنوس.
- سلیمی، حسین. (۱۳۹۷). «تبار رمانتیکی گفتمان ملت‌گرایی دوره پهلوی اول و آموزش هویت ملی در کتاب‌های درسی دبستان»، مطالعات تاریخ فرهنگی تابستان، سال دهم - شماره ۳۶، ۷۷ تا ۱۰۴.
- سیاسی، علی‌اکبر. (۱۲۹۸). تعلیم و تربیت، اصول تعلیمات سال ۱۲۹۸ شماره ۴ و ۵.
- شائق، هاشم. (۱۳۱۴). علت وحدت ملت، آینه عرفان، شماره ۶۸.
- شفق، رضازاده. (۱۳۱۳). اهمیت کار در تعلیم تربیت، تعلیم و تربیت، دوره اول، شماره ۵۹.
- شفق، رضازاده. (۱۳۰۸). تعلیم تربیت (۱)، تقدم، شماره ۱۱.
- شوهانی، اصغر، عباس قدیمی قیداری و ناصر صدقی. (۱۴۰۲). تاریخ‌نگاری آکادمیک در ایران؛ پیدایی، دگرگونی و کارکرد (۱۳۵۷-۱۲۸۵خ)، رساله دکتری، دانشگاه تبریز.
- صدیق، عیسی. (۱۲۹۹). تاریخ و طریقه تدریس آن، ارمنان، دوره اول، آذر و بهمن، شماره ۹ و ۱۰.
- صورتگر، لطفعلی. (۱۳۱۳). طرز تعلیم تاریخ در مدارس عالییه، تعلیم و تربیت، دوره اول آذر، شماره ۵۷.
- صورتگر، لطفعلی و عیسی صدیق. (۱۳۱۶). تاریخ مختصر تعلیم و تربیت، سال پنجم، شماره ۱۲.
- عسکرانی، محمدرضا. (۱۳۸۹). «هویت ایرانی در کتاب‌های درسی تاریخ» مطالعه موردی: دوره قاجار تا پایان حکومت رضاشاه»، پژوهش‌های تاریخی، ۲(۱)، ۶۷-۸۶.
- فرامرزی، اعظم، محمد کلهر و علی‌اکبر خدروی زاده. (۱۴۰۰). «ترویج آموزه‌ها و مفاهیم ملی در محتوای کتاب‌های درسی تاریخ در عصر پهلوی دوم کاربست نظریه تحلیل گفتمان تاریخی روث ودک». پژوهش‌های تاریخی، ۱۳(۴)، ۷۷-۹۲.
- فرامرزی، عبدالرحمان. (۱۳۰۶). طبایع ملت فرانسه، تقدم، شماره ۴.
- فروغی، ذکاءالملک. (۱۳۰۰). داریوش کبیر و هرقلیطوس حکیم؛ یا دانش‌طلبی شاهنشاهان قدیم ایران، فروغ تربیت، شماره ۴.

- فهیمی، رضا. (۱۳۹۸). یک درس تاریخ عملی، اصول تعلیمات، شماره ۴ و ۵. فلسفی، نصرالله. (۱۳۱۴). اصول تعلیم و تربیت، تعلیم و تربیت، شماره ۹۴. فلسفی، نصرالله. (۱۳۰۵). اصول تعلیم و تربیت، تعلیم و تربیت، شماره ۱۳. کریمی، امیر؛ قدیمی قیداری، عباس؛ سلماسی زاده، محمد. (۱۴۰۳). مطالعه تطبیقی کارکردهای آموزش تاریخ در آلمان نازی (۱۳۳۴-۱۳۱۲ ش، ۱۹۳۳-۱۹۴۵ م) و ایران دوره رضاشاه پهلوی (۱۳۲۰-۱۳۰۴ ش، ۱۹۲۵-۱۹۴۱ م)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تبریز.
- نخشی، رسول. (۱۳۰۶). تعلیم و تربیت (نسل آینده ایران)، تقدم، شماره ۲. نخشی، رسول. (۱۳۰۷). تعلیم و تربیت توده ملت، تقدم، شماره ۱۰. مظفری، حبیب‌الله. (۱۳۰۶). تدریس تاریخ در مدارس، تعلیم و تربیت، دوره اول مرداد و شهریور، شماره ۲۸ و ۲۹.
- مرآت، اسماعیل. (۱۳۹۸). حس ملیت و وطن‌خواهی و طریقه تولید آن نزد اطفال، اصول تعلیمات، شماره ۴ و ۵.
- مؤلف ناشناس. (۱۳۸۵). قزاق ایران، کاوه، شماره ۴. مؤلف ناشناس. (۱۳۸۹). اوضاع ایران، کاوه، شماره ۳۶. مؤلف ناشناس. (۱۳۱۳). مواد مفیده در تعلیم عمومی: چه چیزها به وسیله مدارس ابتدائی و تعلیمات اجباری باید بقاطیه افراد ملت آموخت، تعلیم و تربیت، دوره اول، شماره ۵۸. مؤلف ناشناس. (۱۳۰۶). نژاد نو و تربیت استقلالی، راه نو در تعلیم و تربیت، شماره ۱. مؤلف ناشناس. (۱۳۰۵). وطن، سودمند، شماره ۱.
- مهری، فرشید، رضا شعبانی و قباد منصور بخت. (۱۳۹۶). «جایگاه و جلوه‌های ناسیونالیسم در متون درسی تاریخ دوره پهلوی اول». فصلنامه تاریخ، ۱۲(۴۴)، ۶۸-۹۸.
- مناشری، دیوید. (۱۴۰۲). نظام آموزشی و ساختن ایران مدرن، ترجمه عرفان مصلح، تهران: انتشارات سینا.
- ملایی توانی، علیرضا. (۱۳۸۶). مجله ایرانشهر و لزوم انقلاب در افکار و عقاید ایرانیان، مجله علمی و پژوهشی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه الزهراء، بهار.
- وجدانی، فرزین. (۱۴۰۳). کتاب تحول تاریخ‌نگاری در ایران معاصر، آموزش، ملی‌گرایی و فرهنگ نشر، ترجمه امیر سعید الهی، تهران: نشر پارسه.
- وطن‌دوست، غلامرضا، فصیحی، سیمین، حامدی، زهرا. (۱۳۸۸). «ممودهای ناسیونالیسم در کتاب‌های درسی تاریخ دوره پهلوی اول». تاریخ‌نگری و تاریخ‌نگاری، ۱۹(۱): ۱۸۱-۲۰۵.

Karimi, A. (2024). Representation of History Education in the Supreme Council of Education and Culture (1301-1320 A.H.): Foundation Period to Evolution. *Journal for the History of Science*, 22(1), 87-132. doi: 10.22059/jihs.2024.383414.371805 [In Persian]

